

'HET' IS HET HELEMAAL

Tonnel Thea
sept 84

Voorstelling: Het.
Schrijver: Henry James.
Gezelschap: Maatschappij
Discordia.
Regie: Jan Ritsema.
Theater: 't Hoogt, Utrecht.

Laten we bij het einde beginnen. De voorstelling van *Het*, gebaseerd op het verhaal *The Beast in the Jungle* van Henry James, gaat over een man die zijn hele leven lang wacht op de een of andere noodlottige gebeurtenis. Wat voor gebeurtenis het zal zijn weet hij niet, alleen maar dat het hem totaal zal veranderen. Een vrouw die hem begrijpt wacht met hem. Marjon Brandsma en Ger Thijs, die de voorstelling spelen, treden af en toe uit het stuk en leveren kommentaar op de personages. Aan het einde vertelt Marjon Brandsma de pointe van het verhaal: de man heeft zijn hele leven vergooid met wachten en het feit, dat de noodlottige gebeurtenis nooit zal plaats vinden is de noodlottige gebeurtenis. Marjon Brandsma vertelt het nonchalant, tussen neus en lippen; wie het verhaal niet kent zou de kern van wat zij vertelt wel eens kunnen missen.

Nee, zegt Ger Thijs, dat is het niet en vervolgens vertelt ook hij de pointe. Wat hij vertelt is in wezen hetzelfde als wat Marjon Brandsma heeft gezegd, maar hij doet het met omhaal van woorden en met veel dramatiek, laat zich op zijn knieën vallen op het denkbeeldige graf van de inmiddels overleden vrouw en kreunt *Was het maar mogelijk om aan haar botten vergiffenis te vragen.*

Op een waarlijk briljante manier wordt hier de draad van het verhaal aan de draad van de voorstelling geknoopt. In het verhaal heeft de vrouw kort voor haar dood door hoe de vork in de steel zit. Zij probeert in bedekte termen haar vriend te suggereren wat er aan de hand is en wat hem dus (niet) te wachten staat, maar hij wil het niet begrijpen en zij sterft zonder het hem duidelijk te hebben gemaakt. Haar hele leven heeft ze aan hem dienstbaar gemaakt en zelfs wanneer zij qua inzicht hem de baas is geworden, dringt zij hem haar inzicht niet op. Zij begrijpt hoe banaal zijn lot eigenlijk is en hoe weinig zijn grote verwachtingen om het lijf hebben. Brandsma's nonchalante manier om de pointe weg te spelen verklaart de inhoud.

Het verhaal draait om de man en om zijn verwachting dat alles om hem draait. Zijn noodlot is, dat hij haar liefde, die hem van zijn noodlot had kunnen redden, niet ziet. Treffend wordt dat uitgebeeld door de manier waarop Thijs Brandsma's uitleg negeert en vervolgens nog eens overdoet, niet dunnetjes, maar dik, want zo is die man, hij wil dramatiek, hij wil hebben wat hij niet heeft.

Daarnaast werkt het gevorkte einde ook nog eens als commentaar op het akteren. Je kunt de pointe verprutsen door hem nonchalant te brengen en je kunt hem verprutsen door hem overdreven te brengen. Op beide manieren zou de voorstelling onbevredigend zijn geëindigd. Maar door deze twee stijlen tegenover elkaar te zetten, stijlen die op een natuurlijke manier uit het gegeven voortvloeien, wordt het slot naar een hoger nivo getild, een nivo waarop vorm en inhoud zijn versmolten en niet meer van elkaar zijn te onderscheiden. En dat ondanks het feit dat de vorm zo'n prominente rol in de voorstelling speelt.

Ik heb nog nooit een prozatekst zo goed gedramatiseerd gezien.

En het gekke is, dat terwijl de bewerkers de geest van het verhaal waarheidsgetrouw hebben weergegeven, zij zich ten aanzien van de tekst grote vrijheden hebben veroorloofd. Het commentaar dat de spelers telkens op de hoofdpersoon leveren is over het algemeen uit de tekst zelf gehaald, maar het is op een zo vernuftige manier vorm gegeven en verwoord, dat het lijkt alsof het de privémening van de beide acteurs is, die het personage tijdens een repetitie aan het bespreken zijn. Heel af en toe is er ook iets toegevoegd, bijvoorbeeld een gedeelte waarin zij het hebben over het verschil in levenshouding tussen mannen en vrouwen en de rol die de moeder in dat opzicht speelt bij de opvoeding. Deze toevoeging geeft het verhaal iets meer perspectief en trekt het meer naar onze tijd toe. Het is een optiek die niet die van James is, maar die wel goed aansluit bij de problemstelling van het verhaal.

Nadeel

De methode heeft één nadeel. James heeft het verhaal geschreven vanuit het perspectief van de hoofdpersoon, d.w.z. dat de gebeurtenissen verteld worden zoals de hoofdpersoon ze ziet en dat de lezer alleen kennis neemt van zijn gedachten en gevoelens

en niet van die van de vrouw of van de schrijver. Omdat de bijdragen van Marjon Brandsma aan de discussie over de hoofdpersoon uit het verhaal zijn gehaald wijken ze in perspectief niet af van die van Ger Thijs en missen daardoor enige spanning. Logisch gezien klopt dat wel, omdat de vrouw in het verhaal zich aan de man en zijn levensverwachting ondergeschikt maakt, maar het vormt geen tegenwicht tegen Thijs' bespiegelingen. Zijn kommentaar is spannender, omdat het zowel de kortzichtigheid van het personage tot onderwerp heeft als, impliciet, de kortzichtigheid van de acteur voor de rol van de vrouw. Je verwacht voortdurend dat hij als acteur afstand zal nemen van zijn personage, maar dat gebeurt telkens net niet, totdat hij aan het slot volkomen met zijn personage samenvalt en het beest dat het personage bespringt ook de acteur opvreet. Maar die mindere spanning bij Brandsma's kommentaar is maar een detail, dat me, eerlijk gezegd, pas achteraf bij de herlezing van het verhaal opviel.

De ironie van het lot wil, dat Henry James twee keer heeft geprobeerd zich als toneelschrijver te bewijzen en dat beide pogingen op een mislukking zijn uitgelopen. Zijn stukken werden of niet gespeeld, of, wanneer ze werden gespeeld, weggefloten en snel van het repertoire genomen. Zelfkritiek was niet zijn forte, evenmin als van de hoofdpersoon in *The Beast in the Jungle*, want in een brief aan zijn broer William laat hij zich bitter uit over de *bodemloze vulgairheid en grofheid van het theater en het geregelde theaterpubliek* zonder de mogelijkheid te overwegen, dat zijn stuk misschien gewoon niet goed was. James was een wijdlopieg prozaschrijver, die niet alleen dikke romans heeft gewrocht, maar tevens als weinig anderen de kunst van het verhaal beheerste, namelijk, het verhaal als een genre op zich: niet een roman in het kort of een romanfragment, maar een geconcentreerde vertelling die op een pointe is gericht die het voorafgaande verduidelijkt of oplost. De bewerkers van *Het* hebben met James' wijdlopiegheid korte metten gemaakt zonder James' kwaliteiten als ontleder van emoties overboord te gooien. De dramatisering van het verhaal doet niet voor de lezing er van onder, zoals helaas maar al te vaak het geval is bij het bewerken van prozateksten voor het toneel. Eerder dit seizoen heeft het *ROtheater*, bijvoorbeeld, laten

zien hoe het niet moet. *Discordia* laat zien hoe het wel kan.

Spel en vormgeving zijn even doordacht als de rest van de voorstelling. Het speelplan is losjes afgebakend door middel van een paar grote zetstukken en de spelers komen in het begin op van buiten het speelplan, meteen al als acteurs en niet als personages. In het midden van het speelplan staat een stoel waarin de gene plaats neemt die luistert; de gene die betoogt staat. Dit in overeenstemming met de tegenstelling tussen passief en actief die als een onderstroom in het verhaal fungeert. Thijs speelt extravert, beweeglijker en haperender dan Brandsma, die zich rustig houdt, introvert blijft en zelfs haar grotere inzicht niet benadrukt. Thijs geniet van zijn rol, zoals ook de hoofdpersoon van het verhaal geniet van zijn centrale positie. De diskrepantie tussen het genieten van zijn positie en de kritiek die hij pretendeert te leveren zorgt voor leuke momenten.

Ook opvallend zijn de overgangen van spel naar kommentaar en vice versa. Hier verraadt zich de hand van Jan Ritsema, die in zijn regie van Joop Admiraals *U bent mijn moeder* de overgangen op eenzelfde vloeiende manier liet verlopen. In *Het* zijn de overgangen licht, maar duidelijk. Acteur en personage blijven parallel lopen zonder zich in elkaar te verwarren. De toeschouwer wordt uitgedaagd, niet verleid. Jammer, dat Brecht dit niet meer heeft mogen meemaken.

In *Het* vallen alle onderdelen precies op hun plaats, zoals de tandjes van een lipssleutel in het slot dat zij moeten openen. De voorstelling intrigeert van het begin tot het einde – en nog lang daarna. ■